

Andrej Ivanuša

ZAVIHEK: ZANIMIVOSTI

NADNASLOV: VMESNO MENJALNO SREDSTVO

NASLOV: **IZUMITELJI DENARJA**

PODNASLOV: KAKOR KOLO, OGENJ IN VSE DRUGO, JE NEKDO MORAL IZUMITI DENAR.

Od vsega začetka človeškega rodu menjujemo dobrine ali trgujemo z njimi. Ker je bilo zelo nerodno zamenjevati blago za blago, je bil izumljen denar, ki je vmesno menjalno sredstvo. Na začetku je denar krožil med ljudmi nekako po 'naravni' poti. Nihče ni razmišljal, kako bi ga uporabil za lastne potrebe, saj ni bilo znanja o tem, kaj denar je. Vendar so se našli zviti in pametni posamezniki, ki so odkrili, kako uporabiti denar kot orodje za bogatenje.

Zdravnik je dolgo zdravil nekega pacienta. Zdravljenje je bilo uspešno in ob zadnjem obisku pri zdravniku, je pacient vprašal:

»Gospod zdravnik! Zelo sem zadovoljen z vašim zdravljenjem. Kako se vam lahko oddolžim?«

»Ah!« je odvrnil zdravnik. »Odkar so Feničani izumili denar, to ni več noben problem!«

O globljem pomenu šale ne bom na dolgo in široko razpredal. Je pa v šali napaka. Denarja niso izumili Feničani, temveč so ga izumili neznani ljudje, neznane civilizacije, neznano kdaj v zgodovini. Poglejmo, torej, podrobneje!

KAKO JE NASTAL DENAR

V prejšnjih člankih v reviji Denar sem zapisal, da je denar vmesno menjalno sredstvo in je v bistvu 'opredmetenje' virov. Ti so naravna bogastva (rodovitna zemlja, rastline za prehrano in druge namene, rude, veter, voda, itn.), ki smo jih ljudje s svojimi rokami (ročno spretnostjo) in znanjem predelali v določene izdelke in ob tem opravili še usluge (prevoz, pakiranje, reklama, itd.). Ker je jasno, da je nemogoče tovoriti različne izdelke s seboj in jih zamenjevati za druge izdelke, je v določenem trenutku človeške zgodovine nastopil čas, ko je bil izumljen 'denar' kot menjalno sredstvo.

Denar je pričel krožiti po vsem svetu prej, preden smo ljudje sploh pomislili, da bi ga lahko regulirali in ga obvladovali s kakršnimkoli zakonom. Takrat je denar deloval v skladu z določenimi 'naravnimi zakoni'. Dokler je bila človeška ekonomija na nizki stopnji, je bila tudi trgovinska menjava na enaki stopnji. Če je imel nekdo psa in je potreboval ovco, je iskal osebo z ovco. Pa še potem ni bilo nujno, da jo je zamenjal za psa. Oni morda ni želel menjati ovce ali pa jo je želel zamenjati za mernik pšenice in ne za psa.

Seveda ne moremo določiti datuma v preteklosti, ko je bil izumljen denar. Prav tako je bil svet vedno na različnih razvojnih stopnjah. Nekatero civilizacije v vzponu so kmalu ugotovile, da je potrebno najti boljši način menjave in razdelitve dobrin. Menjava dobrin je potekala že v kamenodobnih lovskih skupnostih. Potrebe so bile majhne in tudi plemena so bila bolj ali manj samozadostna. Tako je potekala menjava večinoma le znotraj članov plemena. Pravzaprav je bila bolj podobna razdelitvi skupno pridobljenih dobrin. Kdor je zaradi svoje lovske spretnosti naložil več, je sicer imel pravico do boljšega kosa mesa, do rogovja ali česa drugega. Vendar te razlike niso bile večno

zacementirane. Spreminjale so se s položajem posameznika v plemenu. Pleme je skrbelo za dobrobit vseh, tudi pohabljenih in bolnih.

Vendar so plemena trgovala tudi med seboj. Če ne prej, pa ob rednih letnih shodih, kjer so se 'podobni' srečevali, tekmovali v spretnostih in zamenjevali dobrine pa tudi znanje. Neko pleme je živelo ob rečni obali, kjer so našli lepe, pisane okrogle kamenčke. Drugo je nabiralo školjke na morski obali in jih nizalo na vrvice. Tretje je imelo fantastično nahajališče okre in so znali umetelno krasiti telesa. A za vse to še vedno ni bilo potrebno 'izumiti' denar.

Vse pa se je pričelo spreminjati, ko se je človeška družba pričela spreminjati v poljedelske skupnosti in začela izdelovati orodja iz kovin, najprej iz bakra. Vsekakor je vprašanje koliko je trgovina vplivala na razvoj in obratno. A neke vrste spirala je bila ustvarjena in ta je kmalu pokazala potrebo po nekem vmesnem menjalnem sredstvu. Ko je bilo to najdeno, se je človeška družba iz menjalne spremenila v trgovsko (trgovinsko) družbo. Takšna vmesna menjalna sredstva so bili minerali in kovine (pirit, srebro, zlato), plodovi (kakav), školjke (kavri), itn.

DENAR - VLADAR

Takoj, ko se je človeštvo srečalo s trgovanjem in z udobnim menjalnim sredstvom, je spoznalo, kaj je to 'dobiček'. Zdaj mnogi niso več razmišljali, kako bodo kakšen izdelek prodali in kupili drug izdelek, temveč, da bi si ob prodaji nekega izdelka nagrahili višek, na primer, rdečih kamenčkov. Te pa bodo enkrat že unovčili za večje količine česarkoli že in ob prodaji dobili še več rdečih kamenčkov. Trgovali so zato vse bolj na široko in na večje razdalje. Sosednja plemena so se povezovala v lokalne skupnosti, nato v vedno večje, dokler to ni pripeljalo to oblikovanja prvih antičnih držav.

Kakor vidimo, si nihče ni denarja 'izmislil' ali 'izumil' v današnjem smislu besede. Nekako se je zadeva po nekakšni 'naravni' poti vedno bolj razvijala in dograjevala. Določeni brihtni posamezniki so začutili, kako stvar deluje in so to svoje znanje skušali uporabiti zato, da bi vrednost 'menjalnega sredstva' vedno bolj povečevali v lastno korist. Ob tem je tisti, ki je imel denar postal vse bolj vpliven in si je lahko z zvijačo ali tudi nasiljem 'kupil' še oblast, moč nad ostalimi ljudmi.

Ne dolgo zatem so tudi preostali razumeli, kaj se skriva za denarjem. Še posebej povzpnetniki so kmalu doumeli, da je potrebno denar regulirati. Z njim je bilo potrebno nekako upravljati in preprečiti, da bi novi povzpnetniki na enak način prevzeli oblast. Tako so se pričeli pojavljati prvi zakoni in ob tem tudi državne zakladnice. Problem je bil, ker je bilo mogoče katerokoli dobrino določiti kot denar. Proizvodnja je bila od začetka zelo omejena in hitro je bilo mogoče najti predmet, ki so ga vsi želeli, dobili pa le nekateri. Če je oblastnik določil, da je nekaj 'denar', so drugi hitro našli drugo dobrino, ki je postala lokalno menjalno sredstvo in so se izognili državnim kontrolam. Jasno je, da to s strani države ni bilo dobro in so dolgo časa iskali sredstvo, ki bi veljalo 'večno'.

Prvi primer stabilnega menjalnega sredstva je bil, kot smo že spoznali, polžja hišica kavri. V deželah, ki so bile oddaljene od osnovnega nahajališča, je postal resnično stabilna valuta, saj je bilo število polžjih hišic bolj ali manj enako in je bilo menjalno sorazmerje za določene izdelke dolgo časa stabilno. Prednost je bila še ta, da so bile drobne in jih ni bilo težko prenašati v usnjenih možnjičkih.

GLINENE ZADOLŽNICE

V Sumeriji in še prej v Akadiji na sotočju rek Eufkrat in Tigris je pričela nastajati država že leta 4000 pred našim štetjem. Zaradi ugodne klime in rodovitne prsti ob rečnih nanosih je temeljila na kmetijstvu in živinoreji. Ker je bilo potrebno zamenjevati dobrine, predvsem rude s severa s hrano iz juga, je kmalu izredno narasla trgovina in potreba po stabilnem menjalnem sredstvu.

Nekateri so imeli veliko srečo, da so redili drobnico na zelo plodni zemlji in so imeli viške mladih živali. Tako so nekateri ljudje prevzemali 'na pašo' viške teh živali. Lastnik je od najemnika prejel glineno zadolžnico. Ta je preprosto iz lokalnega glinokopa izkopal glino in jo z dlanjo oblikoval v okrogel ploščat predmet. Nanj je zapisal znak za vrsto živali in ob tem še število prejetih živali. Čez leto dni sta partnerja v poslu preverila, kako čreda napreduje, se dogovorila za vračilo živali, za prevzem viškov in določila pogoje za pašo v naslednjem letu. Na zadnjo stran so vtisnili osnovne podatke iz obračuna. Za naslednje leto pa so pripravili nove zadolžnice.

Sumerske glinaste ploščice (slika-01)

Glinaste okrogle zadolžnice so hitro postale tudi menjalno sredstvo. A ker je vsakdo lahko nakopal glino in sam naredil okrogel 'hlebček', je kmalu bilo jasno, da je potrebno nekaj spremeniti. Nadomestilo za glineno potrdilo je kmalu postala kovina. Vendar je ta bila v uporabi kot 'kamenček' nepravilne velikosti in tudi teže. Sicer so kovino kot menjalno sredstvo uporabljali že vsaj 1000 let pred nastankom sumerske civilizacije, vendar so bili Lidijci prvi, ki so okrog leta 700 pred našim štetjem začeli kovati prve kovance. Kot zgled so jim služile prav glinene zadolžnice. Bili so okrogli in na obeh straneh so imeli nek lik. Prav tako so glede na obliko, težo in vsebnost določenih kovin na kovanec napisali vrednost. Rojen je bil denar v našem smislu besede.

Seveda so v tem času tudi Kitajci pričeli kovati prve kovance, ki pa so jim dali obliko polžje hišice kavri. So pa bili zato izumitelji papirnatih bankovcev, ki so jih pričeli uporabljati nekje od leta 960 našega štetja.

Lidijski kovanec z likom rjovečega leva (slika-02)

KOVINSKE OKROGLE PLOŠČICE

Kovina je imela to prednost, da jo je bilo mogoče preoblikovati, razsekati na manjše kose in znova pretopiti. Bila je primerna, ker jo je bilo mogoče shraniti v mošnjiček, bila je trpežna in je vzdržala dolgo časa nespremenjena. Vendar je bila njena največja prednost odkrita, ko so Lidijci na kovinsko okroglo ploščico napisali vrednost! Zdaj je lahko država, torej vladar, naredil enkrat za vselej red! Zdaj se je vedelo, kakšna mora biti zlitina, kolikšna naj bo teža in kakšen naj bo premer, da je kovanec vreden eno enoto ali pet ali deset ali ... Vladar je lahko pooblastil točno določeno kovnico, da je v njegovem imenu izdelovala kovinske okrogle ploščice točno po določenem receptu. Tako je bilo mogoče nadzirati vse 'bogastvo' določene dežele. Izum je bil tako dober, da so vse dežele, ko se je v njih pojavil denar, takoj opustile druge oblike menjalnih sredstev.

Na začetku so uporabljali predvsem baker in zlitine, saj je bila tehnologija izdelave na nizkem nivoju. Ob tem je baker precej pogosta kovina in so bili bakreni rudniki locirani v vsaki državi, ki je nastala v antičnem svetu. Če pa jih slučajno ni bilo, so pa hitro osvojili tisto deželo, kjer so bili.

Srednji vek je temeljil predvsem na srebru, kar smo v prejšnjih člankih že spoznali. Na koncu je bilo tukaj še zlato. Ko je prišel v uporabo papirnati denar, je ta temeljil na zlatu. Kasneje, ko pa so ga odvezali od zlote osnove, je prešla na zlato zakladna vrednost denarja.

KRALJEVI DENAR

Srednjeveške dežele, ki so zrasle iz zgodnjega in najbolj mračnega srednjega veka, so že v začetku temeljile na denarju, ki ga je koval kralj in tako so kovinski denar ljudje imenovali 'kraljevi denar'. Kmetje so med seboj še vedno trgovali na menjalni način in le redki so ob določenih prilikah prišli v posest majhnih, predvsem bakrenih novcev. 'Boljši' srebrniki so bili umetelno in tehnično zelo dovršeno kovani. Nekateri vladarji so celo trdili, da se kmetje srebrnikov ne smejo dotakniti, ker bodo zboleli ali se z njimi zastrupili. Tako je bilo še lažje kontrolirati, kaj se z denarjem dogaja.

Vendar se je nekako v času križarskih vojn (13. stoletje) vse skupaj začelo spreminjati. Nekateri zgodovinarji menijo, da je to preobrat, ki je pripeljal do sedanje družbene ureditve, torej kapitalizma. Takratni vladarji so potrebovali denar za financiranje pohodov proti Jutrovemu, ki so zahtevali mnogo več sredstev kakor pa jih je

takratno srednjeveško evropsko gospodarstvo sploh zmoglo ustvariti. Pojavili so se bankirji, ki so pričeli svoj status graditi na izposoji denarja. Izumljeni so bili 'kreditni posli'. Odkrili so brezgotovinsko kreditno poslovanje, recimo s pomočjo menic.

Vendar si ni bilo lahko izposoditi denar. Niti, če si bil sam prevzvišeni kralj! Tudi kralji so morali dati rigorozna jamstva, da bodo denar res vrnili. Leta 1371 si je francoski kralj Karel V., imenovali so ga Modri, izposodil 100.000 liver od trgovcev v Avignonu. Ti so zahtevali, da najde kralj 22 ljudi, ki bodo jamčili zanj. Ob tem so morali biti poroki kraljevi princi, dvorjani in pomembni pariški meščani.

Zelo zanimivo je bilo zadolževanje, da si si lahko 'kupil' imenovanje za škofa. Pogoltna cerkev v Rimu je ob imenovanju za škofa zahtevala tretjino letnega prihoda škofije, ob tem pa še razna 'prostovoljna' darila za Petrovega naslednika. Kdor je zbral največ in se ob tem najbolj zadolžil, je najlažje 'prepričal' papeža, da ga je imenoval za škofa. Odlična trgovina, a ne? Ampak tudi posojilodajalci niso bili od muh. Zahtevali so poroštvo v obliki solidarnega jamstva porokov. Če dolжник ni izpolnil svojih obveznosti, so se morali poroki zbrati na kraju, ki ga je določil upnik. Ko so se zbrali, so jih aretirali. Temu so se lahko posamezniki izognili le, če so plačali posojilo. Ali so dali vse sami ali pa so se dogovorili z drugimi in solidarno poplačali deleže, je bila njihova stvar in ne stvar dokazovanja sodišča, oz. tožilca. Izpustili so jih, ko je bilo posojilo poplačano. Ob tem pa so seveda plačali še stroške zapora! Brez možnosti kakršnegakoli ugovora ali izogibanja!

Friderik II. (1194 – 1250), imperator Svetega Rimskega cesarstva, kralj Italije (slika-03)

Marsikje so ob tem poroki morali pogodbe upnika zavarovati še z ročno zastavo svojih dragocenosti. Tudi posojilojemalci so zastavljali svoje dragocenosti. Kralji, knezi, principi in druga gospoda so zastavljali krone, dragoceno okrasje, zlate tobačnice, ipd., papeži so zastavljali tiare ...! Cesar Friderik II. (1194 – 1250) si je leta 1241 v Genovi izposodil večjo količino denarja in zanj zastavil celo svoj prestol!

Prav tako je bilo v navadi, da je posojilojemalec poslal k upniku v neke vrste 'pripor' svoje ljudi. Tako je flandrijsko grofico Jolanto Heleno (vojvodinjo Velike Poljske) doletelo, da je morala preživeti nekaj mesecev v hiši meščanskega židovskega trgovca, dokler njen bratranec ni poplačal izposojenega denarja. Sicer so morali kralji poslati od pet do osem vitezov s konji in s hlapci ter pri tem plačati še vse stroške za njihovo nastanitev in prehrano pri upniku.

Kako je bilo vse drugače v starih časih! Ja, res je, zelo smo napredovali od takrat. Dolžniki danes ne plačajo nič, denar pa skrijejo v davčne oaze.